

ДЖОН ПІГЛІ,

професор Техаського університету в Остіні
(США)

ЯН ПАКУЛЬСЬКИЙ,

професор Тасманійського університету (Ав-
стралія)

Зміна еліти та лідерів у ліберальних демократіях¹

Abstract

The authors make an attempt to describe and explain the power relationships in a society. At the outset they emphasize that the way in which leaders and elites affect each other is a knotty problem in political analysis. If a shift toward more forceful leaders is occurring in liberal democracies then a comparable shift in elites must also be occurring. From the essential principles underlying Vilfredo Pareto's, Max Weber's and other well-known elite theories, the authors intend to explore the thesis that this is a time of increasingly forceful leaders embedded in more aggressive, tightly organized, and mutually antagonistic elites in at least some liberal democracies. Upon this basis the researchers examine elite and leadership changes that appear to be impelled by extraordinary conditions during the past twenty-five years.

У 1980-х роках, із приходом до влади Маргарет Тетчер, Рональда Рейгана і Гельмута Коля, в ліберальних демократіях відбувся суттєвий зсув у характері й стилі політичного лідерства. Маємо на увазі появу лідерів, мен-

¹ Доповідь репрезентована на 4-му міжнародному семінарі “Стратегічні еліти та розширення Європейського Союзу: реакції й перспективи країн Східної Європи — нечленів ЄС”, що відбувся у Києві 6–7 жовтня 2006 року під егідою Академічної мережі з вивчення стратегічних еліт за підтримки Британської академії, Посольства США в Україні та Федерації роботодавців України (координатор семінару — О.Д.Кученко).

шою мірою схильних здійснювати політику компромісу й консенсусу і більшою мірою схильних до безапеляційних дій, підкріплених силою чи загрозою її застосування. Ці лідери обіймають свої посади у виконавчій владі в результаті дедалі більш плебісцитних передвиборчих перегонів, у перебігу яких прославляються їхні нібито видатні таланти і вип'ячуються передбачувані вади їхніх опонентів. Перебуваючи на посаді, вони зосереджують управління державою в основних органах виконавчої влади на шкоду законодавчій гілці та бюрократії й розпоряджаються владою куди безкарніше за своїх попередників. Цей зсув не є універсальним для всіх ліберальних демократій, і в тих країнах, де він уявнився найбільше, він був аж ніяк не лінійним, відзначеним спадами і піднесеннями. Одначе тенденція до появи більш рішучих і твердих лідерів (або, принаймні, визнаваних за таких) очевидна: Джордж Буш-молодший і Тоні Блер, Дзюн'їхіро Коїдзумі і Сильвіо Берлусконі, Джон Говард в Австралії й Андерс Фог Расмусен у Данії. Такого роду приклади можуть явити нам і Хосе Сапатеро (Іспанія), Стівен Гарпер (Канада) і Ангела Меркель (Німеччина). Крім того, слід звернути увагу на прагнення сильних особистостей до національного лідерства в інших країнах: Ніколя Саркозі і Жан-Марі Ле Пен у Франції, Карл Гаген у Норвегії, свого часу Йорг Гайдер в Австрії і насильницьки усунутий Пім Фортайн у Голландії. Хоча такий ярлик може видатися надто драматичним, "цезареподібні" лідери, які приходять до влади в результаті плебісциту, формують тенденцію, що в чомусь нагадує європейську політику у міжвоєнні десятиліття [19–21; 26].

Проте помітним зсувом у характері та стилі політичних лідерів справа не обмежується. У складній структурі ліберальних демократій лідери є частиною політичних еліт, від яких істотно залежить їхня ефективність. Це невеликі групи людей, які обіймають ключові посади, здатні організованим чином регулярно й суттєво впливати на політичні результати [13, с. 5–8]. Лідери з іміджем сильних особистостей значною мірою є породженням еліт — це коні, яких ті приводять до влади. Імідж Рональда Рейгана як рішучого лідера від початку був справою рук каліфорнійської піар-фірми, й упродовж усього перебування на посаді президента його лідерство залишалося ретельно відрепетированим і розігруваним носіями влади, які про політику і порядок денний знали набагато більше, ніж Рейган міг би собі уявити [4]. Те саме вочевидь стосується і Джорджа Буша-молодшого, який, будучи не від світу цього, при цьому належить до відомої родини і є маріонеткою в руках неоконсервативної еліти, що висмикнула його з політично безпечної посади губернатора Техаса, щоби проторувати собі шлях до виконавчої влади [16]. У деяких ситуаціях основним джерелом аури сильного лідера можуть бути хитання в лавах опозиційної еліти. Маргарет Тетчер, яка ніколи не набирала більшості голосів, своїм іміджем лідера зобов'язана здебільше хаосу, що його переживає еліта лейбористської партії, так само як й імідж Тоні Блера багато в чому визначався блуканнями еліти торі політичною пустелею.

Звісно, вивчення способів взаємного впливу лідерів та еліт є однією із вузлових проблем політичного аналізу. Мало хто заперечуватиме, що цей вплив обопільний: лідери рухають елітами і визначають їхню орієнтацію, але без влади і впливу цих еліт лідерам мало що вдасться зробити. Очевидно

також, що взаємини між лідерами й елітами можуть сильно різнитися. Деякі лідери, як Рейган і Буш, виявляються не більш як “людиною-вивіскою” для усталених груп еліт. Проте інші лідери, такі як Тоні Блер і Джон Говард, диктують свою волю очолюваним ними елітам. В усіх країнах лідери діють у межах норм і структур політики еліт, при цьому ті або надають лідерам широкую свободу маневру, або жорстко обмежують їх. Наприклад, у США зараз значна частина політичної еліти готова притягти Джорджа Буша-молодшого і його мандаринів із Білого дому і держсекретарів до відповідальності за порушення норм, що стосуються компетенції президентської влади і перевищення одноосібних повноважень. Крім норм — слабких або жорстких — лідери мають протистояти елітарним структурам, які можуть бути цілком консолідованими або роз’єднаними. Численні дослідження засвідчують, що в ліберальних демократіях елітарні структури утворюють досить широкі кола та мережі політичного впливу й особистих знайомств, що пов’язують тисячі високопоставлених фігур у політиці, державному управлінні, бізнесі, профспілках, ЗМІ, у різноманітних групах інтересів тощо. Таке складне й велике елітарне павутиння, як правило, перешкоджає лідерові на власний розсуд виконувати свої політичні завдання.

Такі міркування наводять на думку, що коли принаймні в кількох ліберальних демократіях відбувається зсув у бік жорсткіших лідерів, тоді матиме місце і відповідний зсув в елітах. Ми маємо намір розглянути тезу, згідно з якою в певних ліберальних демократіях на часі прихід дедалі сильніших лідерів, пов’язаних своїм корінням із більш агресивними, тісно згуртованими і взаємно антагоністичними елітами. Це дослідження ми проводимо, базуючись на позиціях В.Парето і М.Вебера. Зокрема, ми використовуємо обговорення Вільфредом Парето того, як подібні до лисиць еліти, що керують “демагогічними плутократіями”, поступаються місцем елітам-левам і більш жорсткому правлінню [див.: 22], водночас співвідносячи його із твердженнями Макса Вебера про те, що “лідерська демократія” (*Fuhrerdemokratie*) для її підтримки потребує харизматичних лідерів [див.: 31]. З огляду на філософські розбіжності між Парето і Вебером, спроба синтезу їхніх поглядів може видатися проблематичною, хоча вже зазначалося, що обидва ці теоретики, будучи сучасниками, вели “незаявлений діалог” [28, с. 225–249]. Обидва розглядали політику застосовно до еліт і лідерства, вивчали й діагностували однакові тенденції в Європі (і, меншою мірою, у США) у перші бурхливі роки ХХ століття, не мали ілюзій щодо демократії і вважали її функціонування неможливим без ефективних еліт (Парето) і харизматичних лідерів (Вебер). Попри відмінність філософських обґрунтувань — позитивізм у Парето і неокантіанство у Вебера — зміст їхнього політичного аналізу був взаємодоповняльним. Парето відзначав у політичних лідерів вияви всіх можливих фобій і глупоти, тому вважав за продуктивніше зосередитися на узагальненні психосоціальної фізіогноміки та диспозицій еліт. Вебер, як впливає з його концепції “лідерської демократії”, вважав харизматичних лідерів-державників життєво необхідними і мало уваги приділяв характеристикам еліт загалом. Парето здебільшого ігнорував соціально-історичні й інституціональні контексти, в яких діють еліти, тоді як Вебер надавав цим контекстам неабиякого значення. Утім, бачення Парето у поєд-

нанні з Веберовим відображає вертикальні аспекти демократії. Мішенню Парето були вади й невдачі еліт, а Вебер переймався якостями лідерів за доби політики, ґрунтованої на парламентаризмі та масових партіях. І обидва намагалися окреслити зміни в елітах і лідерстві, що мають або можуть відбуватися.

Їхнє бачення утворює платформу для вивчення змін в елітах і лідерстві, які, судячи з усього, були спричинені екстраординарними умовами останніх двадцяти п'яти років. Назагал це розпад Радянського Союзу і зумовлений цим виток глобалізації; загроза з боку тероризму, що загострилася останнім часом; величезна кількість мігрантів, що прагнуть потрапити до країн Заходу із держав, які вже зруйнувалися або близькі до цього. По-перше, розпад Радянського Союзу привів до майже загального визнання трьох принципів: цінності приватної власності та нерегульованого капіталістичного ринку; верховенства всенародно обраних урядів; необхідності ліберальних свобод, втілюваних у необмеженому поширенні інформації. Але щире прийняття цих принципів спричинилося до дезорієнтації еліт і лідерів у ліберальних демократіях, до появи нереалістичних очікувань стосовно можливих досягнень у внутрішній і міжнародній політиці. По-друге, привід тероризму захоплює більш рішучу політичну боротьбу із нульовою сумою виграшу учасників, особливо у сфері національної безпеки. Широке висвітлення терористичних загроз, супроводжуване зображенням очолюваних США вторгнень в Ірак і Афганістан як частини "глобальної війни з терором" не на життя, а на смерть, використовується агресивними елітами і жорсткими лідерами для завоювання підтримки з боку населення, дезавування політичних конкурентів і виправдання необхідності надзвичайних повноважень для протистояння зовнішнім і внутрішнім ворогам. По-третє, міграції мільйонів людей із країн, що переживають занепад, дедалі частіше розглядаються як загроза соціальній і політичній інтеграції країн із ліберальною демократією, куди й вирушають мігранти. Технології миттєвої усесвітньої комунікації та швидких переміщень також є ключовими аспектами глобалізації, бо сприяють розвитку у мігрантів транснаціональної ідентичності, що залишає неясною перспективу прихильності їх ідеалам країни, яка їх прийняла. Емігрантські громади, що сприймаються як напівлояльні ба навіть нелояльні, сприяють зростанню підтримки серед населення нових еліт і лідерів, які обіцяють застосування жорстких неліберальних заходів до цих громад, закриття державних кордонів для нелегальних мігрантів і загалом суттєве скорочення прийняття мігрантів.

Ці три умови справляють потужний доцентровий вплив на політику в ліберальних демократіях. Наш перелік не можна назвати вичерпним. Сюди також можна додати примари пандемій і глобального потепління, нестачість нафтових і споживчих ринків поряд із наростанням проблем працевлаштування й економічними наслідками постарішання населення. Наше твердження полягає лише в тому, що доцентровий тиск, зумовлений, першою чергою, переліченими вище умовами, є головною причиною зміни моделей еліт і лідерства, що становить для нас інтерес. Вони посилюють розбіжності в політиці країн із ліберальною демократією, сприяють концентрації виконавчої влади і є живильним ґрунтом для появи жорстких лідерів

левого типу. Буде доречним нагадати тут одну із сентенцій Парето: “Коли домінують доцентрові сили, центральний уряд буде покликаний сприяти цьому. Якщо обставини, вряди-годи, складаються сприятливо для цієї доцентрової фази, то або вже наявний центральний уряд, або нова за формою і змістом центральна влада рано чи пізно мають самоутвердитися” [23, с. 47].

Еліти і лідери

Ми знаємо, що В.Парето і М.Вебер вважали правління елітоолігархій неминучим для будь-якого суспільства, незалежно від форми, якої набуває правління. За відомим твердженням Парето, “скрізь існує правлячий клас... Байдуже, існує загальне виборче право чи ні, в будь-якому разі править саме олігархія” [див.: 22]. Відомі також слова Вебера: “Політична активність повсюдно визначається принципом малих чисел — тобто невеликі лідерські групи мають вищу політичну маневреність. У густонаселених державах цей елемент цезаризму є нездоланим” [див.: 31]. Проте обидва вірили, що різні варіанти еліт і лідерів відповідають різним типам політичних режимів. Парето описував правлячі еліти в “демократичних плутократіях” — як він жорстко йменував парламентські демократії — як такі, що являють собою широкий альянс політиків-лисиць і своєкорисливих “ділків”, які, вдаючись до всіляких оборудок і хитрощів, не допускають до влади альянс радше левиного типу політиків і “рантьє”. Парламенти, стверджує Парето, — це арени, на яких домінантний альянс лисиць і ділків прокручує махінації, необхідні, аби втриматися при владі. Аналогічно, Вебер зображував ранню Веймарську демократію і більшість інших демократій свого часу як фактично “безлідерні”, де члени парламентів на своїх виборних посадах зайняті хаотичним торгом з приводу секторіальних інтересів.

Обидва вчені сходилися на тому, що описувана ними ситуація не може існувати як завгодно довго. Парето вірив, що махінації, за рахунок яких альянс лисиць і ділків утримується при владі, зрештою підірвуть економіку й фіскальну здатність держави, відкриваючи шлях для приходу до влади опозиційного альянсу левів і рантьє [23, с. 71; див. також: 6, с. 80–81]. Проте домінування останніх врешті-решт виявляється настільки жорстким і примусовим, що провокує нову кризу, що сприяє поверненню до влади альянсу ділків і лисиць. Так і розвивається сучасна історія, нескінченними циклами зміни правління лисоподібних і левиного типу еліт. Вебер був не таким песимістичним фаталістом. Він шукав шлях порятунку “масової демократії” від самої себе. Виходячи з того, що кожна така демократія із необхідністю є “лідерською демократією” [14], він вважав, що в “неординарних ситуаціях” харизматичні лідери, які не обмежуються вузькими інтересами одного сектору і щиро дбають про державне благо, можуть подолати рамки правління професійних політиків, які живуть “за рахунок” політики й завжди в’ють власні гнізда. У тому разі, коли їх обирають безпосередньо, а не затверджують парламентом, такі лідери, що живуть “заради”, а не “за рахунок” політики, використовуватимуть свою харизму і “демагогію” для створення масових рухів своїх послідовників і прихильників, що дасть їм змогу обстоювати національні інтереси та цілі. У результаті утворюється “плебісцитар-

не”, або демократичне лідерство, що його Вебер вважав єдиною стабільною формою масової демократії [2, с. 264–267].

Ясна річ, усе викладене вище являє собою лише стислу експлікацію із комплексних і тонких досліджень Парето і Вебера. Але їхні розвідки доволі добре відомі більшості дослідників еліт і лідерства, щоб необхідність у подальшій екзегезі відпала [див., напр.: 2; 6; 7; 8; 24; 25]. Одначе корисно буде зробити деякі уточнення. По-перше, метафоричний розподіл еліт на “лисиць” і “левів”, запропонований Парето, суперечить будь-якій типології, ґрунтованій на декларованих елітами ідеологічних преференціях. Парето відкидав ідеології як “депривати” – раціоналізації у поєднанні з риторичними прийомами – і замість цього прив’язував свою класифікацію до, як він вважав, більш глибоких і базових психологічних схильностей (“рудиментів”), що формують принципи правління еліт. Леви, які виявляють залишкові форми “групового виживання”, жорсткі, вперті й агресивні; вони не гребують удаватися до насильства, щоб прийти до влади й утримати її, зазвичай артикуючи та подаючи свої дії в термінах масових етнонаціональних і релігійних рухів. Лисиці хитрі, розумні й підступні; вони діють не силою, а розумом, удаючись до маніпуляцій і дипломатії, та артикують і подають свою владу в термінах економічного процвітання й удаваної відданості тим чи тим інтересам народу. На відміну від ідеологічних преференцій, котрі в еліт часто змінюються, ці прихильності та схильності залишаються незмінними, як і відповідні їм стилі лідерства. Лисиці ніколи не ричать, а завжди поводяться хитро й потайливо. Леви ніколи не ховають гриву і не намагаються відростити пухнатий хвіст, покладаючись лише на свою силу і страх.

Як ми вже відзначали, для Парето зміна еліт завжди має циклічний характер: лисиці заступають місце левів, потім нові леви заступають місце лисиць [див.: 22; 23]. У межах одного циклу відцентрові сили децентралізують владу, що грає на руку схильним до опортунізму і хитрим елітам, які вміють поєднати розрізнені фрагменти влади заради свого сходження і правління. В іншому циклі доцентрові сили призводять до рецентралізації влади, що на руку агресивним і жорстким елітам, які вміють користуватися владою одноосібно. Кожен цикл неминуче завершується, оскільки кожен тип еліт несе в собі характерні дисфункції, що ведуть до нестабільного стану “неврівноваженості”. Леви зазнають невдач, оскільки перебільшують ефективність сили, і, коли її використання перевищує припустимі межі, лисицям удається переграти їх. Але із часом лисиці стають дедалі м’якшими і нерішучішими (“гуманними”), що дає змогу левам, які чатують у засідці, скористатися цими слабкостями. Міра глибини і насильницького характеру різниться від суспільства до суспільства, а також змінюється в часі в межах одного суспільства. У загальному випадку леви приходять на зміну лисицям і утверджуються в результаті різкої зміни влади; лисиці приходять до влади, поступово проникаючи на зайняту левами владну арену й поширюючись там. Якщо леви приходять на цю арену ззовні, захоплення влади набуває форми революції. Якщо ж вони витісняють лисиць ізсередини, шляхом фракційної політики, вони приходять до влади не надто різко.

У своєму зародку теорія циркуляції еліт (яку Парето радше має на гадці, ніж детально формулює) нагадує теорію залежності політичних змін від по-

переднього шляху розвитку. Парето, мабуть, вважає, що причини кожного циклу зміни еліт пов'язані з проблемами (неврівноваженостями), що нагромадилися у попередньому циклі й через явні вади еліти, що перебувала при владі. Помилки лисиць унаслідок надмірної схильності їх до обману і потайливості в душі Макіавелі відкривають шлях прямолінійним левам з їхнім схопленим Гобсом перебільшеним упором на примус і силу. Така циркуляція може бути зумовлена не тільки занепадом еліт, а й гостро асиметричними “рудиментарними” настроями правлячої еліти і мас — у цьому разі зміна циклу найчастіше має революційний характер — або ж менш яскраво вираженою асиметрією настроїв у самій еліті — у цьому разі зміна циклу, найімовірніше, відбуватиметься більш мирно. Цикли еліт також мають тенденцію співвідноситися з економічними або культурними потрясіннями: панування левів і їхніх союзників рантє збігається з періодами економічного спаду і відродження націоналізму та релігійності; піднесення лисиць і ділків — із періодами економічного процвітання та секуляризму. Це радше наслідок особливостей еліт, пов'язаних із залежним від минулого розвитком, ніж конструкція, зумовлена “обставинами/умовами” [30, с. 68; див. також: 25, с. 57–63].

Типи еліт, виокремлені Парето, ніколи не виявляються в чистому вигляді й ніколи не діють ізольовано одна від одної. Домінування кожної з них — завжди питання міри. За спиною кожної левиного типу еліти, що перебуває при владі, стоять лисиці, що вичікують, коли дисфункції та помилки левів створять політичну пробоїну, і навпаки. Оскільки такі дисфункції й помилки неминучі, ані леви, ані лисиці не мають невід'ємних переваг. Перебуваючи при владі, і ті, і ті деградують, і саме тому, вважає Парето, правління еліт рідко стабілізується на скільки-небудь тривалий час¹. Історія — це не лише цвинтар еліт, що змінюють одна одну, а й сцена, де безперервно розігруються чергування стилів і коливання. Цей циклічний і цинічний (але реалістичний?) погляд на історію сформував сильний підхід на протипагу оптимістичним ліберально-демократичним сценаріям прогресу і, звісно, став фундаментальною ретортою для марксизму.

Хоча Вебер викладав свою концепцію “лідерської демократії” і, як він гадав, альтернативного їй більш харизматичного й плебісцитарного “демократичного лідерства” фрагментарно, його аналіз дає нам можливість зрозуміти соціоісторичний та інституціональний контексти, в яких відбувається зміна лідерів. За Вебером, харизматичне лідерство “завжди є результатом неординарних, зокрема політичних чи економічних, обставин” [див.:

¹ Парето і його інтелектуальні соратники Моска та Міхельс наголошували найважливішу суто особисту потребу еліт у владі, що дає їм гарантоване психологічне задоволення і соціальний захист. У боротьбі за владу еліти схожих типів підтримують одна одну, і ця взаємна підтримка, радше за розрахунком, унаслідок зацікавленості у владі, ніж унаслідок ідеологічних преференцій, збільшує їхні шанси на успіх. Інакше кажучи, першочерговим інтересом еліт є утримання влади, а не просування інтересів певної спільноти на кшталт класу чи етносу, і не реалізація ідеологічної програми. Еліти, що відкидають або применшують значення небезпек влади, стають жертвами жорстокіших або хитріших опонентів.

31]. Це кризові ситуації або раптові й надзвичайні події, що викликають масове піднесення, заворушення й сподівання, що завершується “капітуляцією перед героїзмом” [див.: 31]. Ці перехідні ситуації або події передують більш стабільним формам влади, але поки вони зберігаються, перехід відбувається дуже напружено. Тоді з’являється харизматично-плебісцитарне лідерство як “найважливіший перехідний тип” влади [31] — свого роду тимчасовий прихисток на шляху від харизматичного домінування до раціонально-правових форм, що їх, зрештою, мають набути стабільні політичні інститути в сучасних суспільствах. За умов масової демократизації, зокрема прямого обрання політичних лідерів шляхом масового голосування, харизматично-плебісцитарне лідерство може виникнути й завдяки народному визнанню (виборам) і народній довірі. Тоді лідери діятимуть “від імені народу” і легітимуватимуть свої рішення в термінах “волі народу”. Ця “воля народу” пробуджується і культивується прямими закликами з боку лідерів і застосовуваної ними демагогії [31, с. 241–271, 1111–1155].

Як зазначає Вебер, харизматичне і плебісцитарне лідерство поширюється і на штат службовців лідера, яких можна розглядати як еліту, що його оточує. Службовці вклоняються лідерові (харизматичний принцип) і розкошують у променях довіри до нього мас (плебісцитарний принцип). Цю штатну еліту, котру найчастіше становлять довірені особи лідера, не можна просто інтегрувати в ієрархічну структуру влади, оскільки засади її влади перебувають поза інституціональною сферою. Таким чином, замість інтегрованої ієрархії харизматичне і плебісцитарне лідерство, як правило, виявляється в централізованих і автокефальних формах влади й у розмитості компетенції штатної еліти. У цій ситуації провідні фігури з кола еліти, що здійснює виконавчу владу, не можуть контролюватися партіями чи парламентами і не можуть бути усунуті без згоди лідера. Їхня політична доля визначається довірою до них лідера і “вірою народу”, а не їхньою адміністративною компетентністю.

На думку Вебера, торуючи шлях особистостям, сильним у демагогії, а не просто обдарованим ораторам на кшталт юристів, плебісцитарний принцип відповідає тому “типу особистості, що справляє найбільше враження, обіцяє більше за всіх або використовує в боротьбі за лідерство найефективнішу пропагандистську методику” [31]. Отже, за плебісцитарного лідерства політики демонструють свої емоційні й ірраціональні вияви, що взагалі типово для харизматично керованих режимів, і пручаються дорадчому виробленню політики й довгостроковій раціоналізації. Проте харизматично-плебісцитарне лідерство не перешкоджає подальшому переходу до більш раціональної, впорядкованої й дієздатної “демократії лідерів”. Відбудеться цей подальший перехід чи ні, а також як швидко, залежить від установаження функціонального поділу влади і формування сильної партійної машини, що стає локусом політичної прихильності й мобілізації народної (електоральної) підтримки.

Згідно з Вебером і, як тонко зауважує Андраш Коросеньї (2005), за справного функціонування демократії лідерів харизматично-плебісцитарний лідер може бути ізольований від безпосереднього публічного тиску і бути підконтрольним деякому колегіальному органу. Лідер і штатна еліта,

що його оточує, нав'язують себе людям, але їхній політичний успіх залежить від перемоги на конкурентних виборах, де вони мають довести свою здатність заручитися масовою підтримкою. Ця підтримка водночас розмита і персоналізована. Політичні опоненти використовують у своїх маніпуляціях риторику й імідж, щоб домогтися підтримки, інспірувати особисту лояльність, управляти громадською думкою і викликати довіру, особливо в переломні моменти електоральних баталій. Іншими словами, народна підтримка є продуктом політичного процесу, а не узагальнення на вищому рівні вже наявних у низах інтересів і поглядів [14, с. 365]. Якщо харизматичному лідерові-державникові вдасться скористатися риторикою й іміджем, щоб здобути підтримку, йому дістаються довіра народу, лояльність і повага. Потреба мас у лідерстві задоволена, довіра мас завойована і, що найголовніше, створена й підтримується аура відповідальності. Це, своєю чергою, дає змогу лідерам працювати з парламентськими колегами і проводити “безперервну і несуперечливу політику” [див.: 31].

Парето і Вебер мали можливість безпосередньо спостерігати за політикою своїх країн, Італії та Німеччини відповідно, і взагалі за перебігом подій у Європі в ранні роки ХХ століття. Важко переживаючи політичні потрясіння в Італії після Першої світової війни, що завершилися у 1922 році “Маршем на Рим” під проводом Мусоліні та його чорносорочечників, Парето ототожнював фашистів, що рвуться до влади, із левими. Попервах саме на них він покладав надії на відродження Італії, хоча й усвідомлював, що фашисти — це ультранаціоналісти, які прийшли на політичну арену ззовні, а відтак, найімовірніше, вони мають здобути владу революційним і насильницьким шляхом; що вони цинічно використовують обстановку соціальної, економічної й політичної кризи, і на їхні спрямовані проти опонентів репресії неможливо дивитися без жаху. У відносно стислий термін (уже після смерті Парето 1923 року) Мусоліні та його еліта встановили диктатуру, виявляючи неабияку агресивність, корумпованість і брутальну силу, ранні ознаки яких Парето, перебуваючи на смертному одрі, засуджував у своєму політичному заповіті. Вебер, лише незадовго до його смерті у середині 1920-х років, кажучи про вже вочевиднені тоді руйнівні для Німеччини наслідки Версальського договору, вважав, що авторитарна спадщина його країни, політичний екстремізм, відсутність у даний момент лідера серед бюрократії та розчарування мас обов'язково призведуть до “полярної ночі крижаної темряви і знегод”, якщо тільки не з'явиться харизматичний і достатньо демагогічний лідер, який зможе вивести країну з цього шляху [цит. за: 1, с. 2370–2371]. Ним виявився, ясна річ, Гітлер, який прийшов до влади як “фюрер”, наслідуючи титул Мусоліні “дуче”. Прихід до влади цих двох лідерів і їхніх еліт зумовив протолезовий зсув у стилях правління в країнах Європи та регіонах західної півкулі, що докотився навіть до Австралії у вигляді зароджуваного фашистського руху “Нова Гвардія” [17; 20; 26].

Ми звернулися до цієї знайомої всім історії, щоби показати, наскільки войовничість і жорстокість фашистів/нацистів дискредитувала, так би мовити, імідж еліт левиного типу і харизматичних лідерів. За політику терору, військові злочини та сповідуваний ними расизм і ультранаціоналізм фашисти/нацисти з їхніми левиними повадками зажили повсюдного прези-

рства і ненависті. Їхня сумнозвісна агресія і подальша поразка у Другій світовій війні поклали початок зсуву в типах еліт і лідерів, що приходили до влади у повоєнних ліберальних демократіях.

Еліти і лідери після Другої світової війни

Парето і Вебер жили в тих країнах і в той час, коли конфлікти еліт і суперництво між лідерами були, втім, як і завжди, значною мірою неконтрольованими. Після національної уніфікації в Італії й у Німеччині глибока ідеологічна прірва і взаємна недовіра розділили опозиційні табори еліт. У них були фундаментальні розбіжності в поглядах на політичні інститути, на які спиралися їхні нові національні держави, і вони, залежно від своїх конфліктних позицій і засад, намагалися захистити або скинути наявний уряд. Одне слово, найвідоміші Парето і Веберові еліти були глибоко роз'єднаними. Звісно, в Італії два табори еліт — праві монархісти і ліві республіканці — об'єдналися 1876 року в перебігу відомого процесу “transformismo”, але межі його виявилися занадто вузькими, щоб охопити мобілізацію селян і робітників, що набирала обертів, позаяк вони страждали від тягаря індустріалізації й були очолювані щойно сформованими елітами католицького і соціалістичного штибу, яким забракло місця в об'єднаній еліті, а відтак, і шматка від “пирoga” політичного режиму [5]. Боротьба еліт за владу, що загострилася після зовнішньополітичних поразок, наприклад у Лівійській війні 1912 року, ставала дедалі вибухонебезпечнішою напередодні Першої світової війни й у повоєнні роки, а після убивства лідера соціалістів Джакомо Матеоті в червні 1924 року і виходу депутатів-соціалістів із парламенту призвела до встановлення фашистської диктатури. У Німецькій імперії авторитарне правління Бісмарка, його наступників і пов'язаних із ними еліт утримала кришку киплячого політичного казана. Але імперський режим був об'єктом суворої критики з боку еліт, що очолювали буржуазію і робітничі організації та рухи, і в “безлідерській” Веймарській республіці, свідком створення якої був Вебер, кришку, зрештою, зірвало.

Роз'єднаність, характерна для італійських і німецьких еліт, спостерігалася майже в усіх інших європейських країнах (а також країнах Латинської Америки) як напередодні, так і після Першої світової війни. Виняток становили Британія, Нідерланди, Швеція і Швейцарія, де базове “консенсусне” об'єднання досі роз'єднаних еліт відбулося набагато раніше і за цілком унікальних умов: в Англії це “Славетна революція” 1688–1689 років; у Голландії — об'єднання еліт провінцій заради звільнення від іспанського колоніального гноблення наприкінці XVI століття; у Швеції — конституційна революція 1809-го; у Швейцарії — єднання еліт після нетривалої громадянської війни 1847–1848 років. У політичному плані ці чотири країни під орудою стабільних ліберальних олігархій були помітним відхиленням від загальноєвропейської картини, де тон задавали нездоланні розколи еліт і нестабільні, головним чином авторитарні, режими [13, с. 33–54]. Таким чином, Парето і Вебер робили висновки головним чином із конкретної моделі далеких від єднання взаємин еліт і з непередбачуваності лідерів і режимів, породжуваних нею.

Цікаво поміркувати з приводу того, як би змінилося бачення Парето і Вебера, якби вони більше знали про модель консенсусного об'єднання еліт. У цій моделі обширні мережі комунікації та впливу інтегрують попри суперництво фракції та лідерів, які поділяють основні принципи стосовно більшості норм політичної поведінки й ролі більшості наявних політичних інститутів. Фракції еліти й лідери довіряють одні одним, негласно співпрацюють з метою стримати вибухонебезпечні конфлікти та змагаються за політичну владу порівняно поміркованими методами. Явною ознакою консенсусно об'єднаної еліти є поділ влади, а основним виявом цього виступає періодична, мирна зміна виконавчої влади, характерна для ліберальної демократії [13, с. 8–15]. Захват із боку Парето з приводу політики, що практикується швейцарськими елітами, і звеличення Вебером лідерської ролі Вільяма Гладстона в британській політиці засвідчують поінформованість цих мислителів про те, що еліти не завжди і не скрізь настільки обмежені, як описувані Парето італійські, і що “демократії лідерів” не завжди позбавлені дієздатних лідерів, як спостережувана Вебером німецька.

Так чи інакше і з тієї чи тієї причини (на чому тут не варто спинятися), у період приблизно між 1950 і 1980 роками об'єднані на основі консенсусу еліти та необхідні для цього ліберальні демократії сформувалися в усіх західноєвропейських країнах, де еліти тривалий час залишалися роз'єднаними (докл. див.: [13]). Починають переважати політичні практики еліт типу лисиць і відносно прозаїчних лідерів. Урядові, ділові й профспілкові еліти уклали тристоронні угоди, утворивши неокорпоративістські кондомініуми [27], і державну владу почали використовувати як інструмент на принципах регулювання і загального благоденства для розширення соціальних прав — практика, радше негласно, ніж відкрито, прийнята всіма основними таборами еліт. Еліти й лідери практично всіх політичних мастей проповідували віру в те, що діяльність кожної (за деякими винятками) соціальної групи приносить користь решті. Відповідно, кожна група зацікавлена у співпраці з іншими в рамках взаємодії соціальних і політичних інститутів. Це відчуття спільних соціальних інтересів, що обмежують інтереси окремих індивідів тією мірою, що про це легко домовитися, було настільки поширене серед еліт і лідерів, що стало модним говорити про “кінець” ідеології. Розпочався період політичної боротьби між “шилом” і “милом” за умов економічного розвитку — “безтурботні роки”, що тривали до нафтових потрясінь і стагфляції пізніх 1970-х [10]. Якби Парето бачив це, він би подумав, що перед ним живе втілення його аналізу “демагогічної плутократії”, тоді як Вебер, можливо, переглянув би свої уявлення про сталість демократій під егідою малохаризматичних лідерів, спостерігаючи ситуацію в Західній Німеччині за Аденауера, Ерхарда та їхніх наступників на посаді канцлера; в Італії часів Фанфані, Моро і подальших маніпуляторів; у Норвегії та Швеції під керівництвом таких батьків нації, як Герхардсен і Ерландер; у Великій Британії, очолюваній нудними, але такими, що досягають свого, Макміланом і Вільсоном; у США за часів безбарвного президентства Ейзенгауера і хитромудрого президентства Джонсона і Ніксона; гру в стільці, що її практикували взаємозамінні лідери ЛДП в Японії, — і цей список можна продовжити. З іншого боку, Вебер міг би вважати яскравою ілюст-

рацією свого аналізу лідерської демократії харизматичного Шарля де Голля, який урятував Францію від позбавленої лідера Четвертої Республіки.

Практики досягнення консенсусу на основі взаємодії між основними секторами, втихомирювання малозабезпечених шляхом надання матеріальних субсидій, відкупу від інших незадоволених груп і управління громадською думкою через дедалі могутніші ЗМІ виявилися настільки успішними у третій чверті ХХ століття, що почали сприйматися як природна або, принаймні, нормальна форма політики за умов ліберальної демократії. У ті роки мало хто замислювався над тим, що поєднання сучасної організації та розвитку технологій може призвести до утворення такого соціального порядку, за якого буде важко підтримувати розумний рівень залучення населення до тих чи тих сфер діяльності, які решта сприймали б як внесок у спільне благо (проте див.: [9]). Утім, від кінця 1970-х років практики лисячого типу еліт і хитрих, хоча незрідка й непоказних лідерів, поступово підривалися проблемами або, як сказав би Парето, “неврівноваженостями”: нездатність політики загального благоденства стримати зростання соціально дезорганізованого андер-класу, структурне безробіття, нездоланне економічним піднесенням; високі рівні інфляції, спричиненої дефіцитним фінансуванням війни у В’єтнамі та нафтовими ультиматумами ОПЕК; зниження фіскальної й регулятивної здатності держави; поширення “вузькоспеціалізованих” партій і непередбачуваних виборців, що внесло свою лепту в падіння деяких коаліцій еліт, скріплених неокорпоративістськими пактами.

Ці проблеми-неврівноваженості широко висвітлювалися у ЗМІ та критичних дослідженнях, що ставили під сумнів ефективність, а часом і легітимність лідерів і еліт, що перебували при владі, — зокрема, правління Джими Картера і його адміністрації, прем’єрство “Сонячного Джима” Калагана у Великій Британії, канцлерство Гельмута Шмідта в Західній Німеччині. Негативна реакція набирала сили, і народну підтримку здобували поборники жорсткішої лінії. Економічний раціоналізм і принцип невтручання в його новому прочитанні, що надавали людям свободу тонути або плисти самостійно, стали фешенебельними підходами в політиці, і на передній план висунулися досі маргінальні фракції еліт і лідери, які сповідують ці принципи. Тетчер, Рейган і Коль персоніфікували першу хвилю поширення більш жорстко зорієнтованого правління. Тетчер розгорнула відверту військову експедицію проти Аргентини на Фолклендських островах і “поставила на місце” раніше невразливу профспілку шахтарів. Еліта навколо Рейгана зробила те саме з профспілкою авіадиспетчерів, розпочала масоване нарощування збройних сил, озброїла й профінансувала повстанців-муджахединів для протистояння Радянській окупації Афганістану й антисандиністських “борців за свободу” в Нікарагуа і демонструвала неприховану ворожість до Радянського Союзу як “імперії зла”. Коль рішуче діяв під час об’єднання Німеччини, очолив зусилля з укладення Маастрихтського договору, який поклав початок ЄС, а його уряд відкрито підтримав розпад Югославії та скасував обмеження на розміщення збройних сил Німеччини за кордоном.

Оскільки крах радянського комунізму у 1989–1991 роках цілком можна подати, хоч як там було насправді, як перемогу Рейгана, Тетчер і Коля, він закріпив зсув у бік більш жорстких еліт і лідерів. У США вимоги дотримува-

тися жорсткого ринкового раціоналізму й приструнити уряд, “що осідлав народ”, стали тими гаслами, що 1994 року принесли республіканцям під проводом самопроголошеного “революційного” лідера Ньюта Гінгріча контроль над Конгресом. Буцімто недалекоглядне зниження військових витрат США після розпаду Радянського Союзу послугувало сигналом до об’єднання вже цілком сформованої агресивної неоконсервативної еліти (див., напр.: [11; 15]). Ця еліта взяла на озброєння тактику “мета виправдує засоби”, що невдовзі вочевиднилося в процесі імпічменту Клінтона. Коли ця еліта, яка ховалася в тіні Джорджа Буша-молодшого, не змогла одразу виграти президентську виборчу кампанію 2000 року, вона цинічно скористалася електоральним зазором у Флориді, щоб отримати ключі від Білого дому з рук дружньої більшості у Верховному Суді. Дональд Рамсфельд та інші провідні представники цієї еліти одразу почали обговорювати, нехай і потайки, необхідність усунення режиму Садама Хусейна в Іраку [29, с. 80–82]; віцепрезидент Дік Чейні непомітно сконцентрував у своєму офісі безпрецедентну в історії США виконавчу владу; а лідери цієї еліти в Конгресі у зв’язці з лобістами інтересів бізнесу з вашингтонської “Кей-Стріт” розпочали всебічну дерегуляцію енергетики, комунікацій, фінансів та інших найважливіших сфер економіки. Упродовж 2001 року, особливо після 11 вересня, оглядачі американської політики зрозуміли, що до влади прийшла безкомпромісна еліта. Одночасно з цими змінами у США в Японії у квітні того самого року прем’єр-міністром став Дзюн’їтіро Коїдзумі; у травні до влади в Римі прийшов Сильвіо Берлусконі; місяць по тому Тоні Блера було переобрано на другий термін практично під загальні овації, а в листопаді Джон Говард, вправно зігравши на страхах перед терористами й ордами мігрантів у пошуках прихистку, домігся третьої, беззастережної перемоги на виборах в Австралії.

Оцінка теперішніх еліт і лідерів

На зорі нового століття орієнтації й альянси еліт стали куди складнішими, ніж за часів “безтурботного” ХХ століття. Ідеться про міжнародні картелі еліт — економічні, політичні, військові й інформаційні, а між їхніми національними складовими панує взаємна підтримка позицій і політики кожного члена. Позиціонування еліт у цих картелях настільки ж важливе, як і позиціонування в різноманітних владних іграх на національному рівні. Лідери національних складових картелів часто консультуються один з одним, вільно запозичують один в одного політичний репертуар і підтримують один одного в періоди криз і передвиборчих кампаній. Електронні ЗМІ в режимі non-stop стимулюють політичну боротьбу, що набуває радше стилістичного, ніж сутнісного характеру. Заклики до виборців роблять головний упор на особистість та імідж лідерів, а не на їхні політичні платформи, і спрямовані на завоювання народної підтримки в короткостроковій, а не довгостроковій перспективі. Проте масштаби цих змін важко оцінити, оскільки вони відбувалися поступово і здебільшого всередині самих еліт.

Однак у деяких найбільш значущих ліберальних демократіях на сцену виходять еліти дедалі більш левиного типу і більш жорсткі лідери. Яскра-

вим прикладом тому є претензії на геополітичну гегемонію Америки, озвучувані бушівською елітою. Для цієї еліти характерними є явні ознаки левиної подобі, до яких належать прихильники сили на кшталт Вулкана, що становлять її ядро, спартанський напір, концентрація виконавчої влади й безкомпромісність у діях [12; 18]. Зусилля правлячих еліт і лідерів Японії й кількох європейських країн щодо боротьби з економічною стагнацією і безробіттям також мають радше агресивний і силовий характер. В Японії, наприклад, Коїдзумі та його соратники покладали край п'ятнадцятилітньому періоду дефляції, розпалюючи націоналізм і зміцнюючи військову силу, і вирвали економічну політику із тривалої залежності від "залізного трикутника" бюрократів, бізнесменів і ставлеників ЛДП. Меркель у Німеччині та де Вільпен із його тінню Саркозі у Франції намагаються діяти дуже жорстко для зниження рівня безробіття, особливо серед молоді. Налякани загрозою тероризму після 11 вересня правлячі еліти майже всіх країн збільшують чисельність служб розвідки та безпеки для пильного спостереження за масами, і передусім за спільнотою мусульман-іммігрантів. Погляньмо, як адміністрація Буша проводить секретний і незаконний моніторинг телефонних дзвінків та електронної пошти згодом 45 мільйонів мешканців США, а також секретну перевірку міжнародних трансфертів банківських фондів багатьох резидентів. Або ж як уряд Блера у серпні 2006 року здійснював моніторинг і стеження за двома десятками резидентів у Великій Британії, згодом причетних до планів підризу літаків, що виконують рейси до США. Додайте до цього надання урядами країн Європи своїх аеропортів і повітряних просторів у розпорядження ЦРУ для таємного перевезення викрадених підозрюваних у тероризмі, щоб запроторити їх у в'язниці або "видати".

Прихід до влади "левів" виявляється і в інших моментах. Тоні Блер і його оточення, в жорсткій боротьбі проти давніх принципів лейбористів, домоглися для центру виконавчої влади Великої Британії збільшення ресурсів та ефективних механізмів проведення політики [3], торгували першством і почестями заради внесків у виборчу кампанію і забезпечили діловим фірмам вигідні можливості для інвестицій у державний сектор. Як і в разі бушівської еліти, більшість представників еліти з оточення Блера, що становить ядро виконавчої влади, прийшли на державні посади, не просуваючись партійними чи парламентськими сходами, а з дослідницьких центрів, піар-компаній, бізнесу тощо. Блер і його заступники пішли на участь у вторгненні в Ірак, незважаючи на відставку двох міністрів і гучну опозицію в парламенті, з боку лейбористської партії й серед громадян Британії. В Австралії Джон Говард і його штатна еліта, схожа за своїм походженням на еліту Блера, охоче приєдналися до коаліції із вторгнення до Іраку, попри гучні протести в парламенті й серед населення. Еліта Говарда двічі брала участь у ризикованих збройних миротворчих місіях у Східному Тиморі, висаджувала війська на Соломонових островах, завдавала удари на випередження по таборах терористів у Південно-Східній Азії та, проводячи брутальну кампанію, вочевидь спрямовану на підживлення страхів виборців, домоглася трьох переобрань. В Італії Сильвіо Берлусконі й еліта, що його оточувала, чотири роки жонглювали парламентом і судовою системою, мали практично монопольний контроль над телебаченням і, слідом за еліта-

ми Буша, Блера і Говарда, послали війська в Ірак, незважаючи на рішучі протести громадськості. У Данії, де стурбованість населення проблемами імміграції, як правило, відтісняла зовнішню політику на другий план, уряд Андерса Фога Расмусена скоротив кількість біженців наполовину, заплатив біженцям з Афганістану, щоб вони повернулися додому, й обмежив в'їзд мусульманським релігійним діячам ще до стрімкого піднесення антиіммігрантської Народної партії з її вимогами жорсткіших заходів. Як показало шестирічне перебування Дональда Рамсфелда на посаді глави Пентагона, провідні представники еліти, відповідальні за політичні катастрофи, не підконтрольні парламентам чи партіям і можуть бути усунуті лише вищим політичним лідером.

Однак слід запитати себе, чи не є цей тиск більшою мірою левиного типу еліт і жорстких лідерів лишень коротким спалахом на екранах радарів ліберальних демократій. Чи не помиляємося ми, приймаючи цілком нормальні трансформації влади, можливо, більш різкі у зв'язку зі зростанням нині доцентрових сил, за докорінні й довгострокові зміни в моделях еліт і лідерів? Зрештою, багато що вказує на те, що зарозумілість і прорахунки бушівської еліти призвели до катастрофічного перенапруження військової могутності США і підірвали претензії США на геополітичну гегемонію. Є також чимало ознак глибокого розчарування політичної еліти США в цілому з приводу перебігу подій в Іраку й Афганістані, абсолютної некомпетентності адміністрації Буша в реагуванні на наслідки урагану "Катрина" 2005 року в Новому Орлеані й нечистоплотних і боягузливих угод між союзниками з числа бушівської еліти і різного роду клієнтурою. Якщо за результатами проміжних виборів у листопаді 2006 року демократи повернуть контроль над Конгресом, цілком імовірно, скоїться політичний параліч теперішньої еліти, і хоч там як, Буш, Чейні та їхні найближчі помічники позбавляться своїх посад наприкінці 2008 року, залишивши своїм наступникам непід'ємні платежі за рахунками за масштабний ремонт військової техніки і зяючий провал фіскального дефіциту. Ще раніше свої лондонські посади залишать Тоні Блер і його оточення. Сильвіо Берлусконі, принаймні, на даний момент, відсторонений від влади в Римі; у вересні 2006 року пішов із посади прем'єр-міністра Японії Дзюн'їтіро Коїдзумі; федеральні вибори 2007 року в Австралії вочевидь будуть останніми для Джона Говарда. Хоча переобрання Андерса Фога Расмусена у 2005 році в Данії стало першим повторним обранням лідера датських лібералів в історії, його партія, як і опозиційні соціал-демократи, втратила частину голосів і місць, поступившись своїм антиіммігрантським і консервативним суперникам, тож виникають сумніви в політичному домінуванні Расмусена. Подивимося, чи зможуть Стівен Гарпер і Ангела Меркель та їхні виконавчі еліти діяти силовими методами і за відсутності суворого парламентського контролю. Описуючи боротьбу еліт і лідерів за президентську владу у Франції, неможливо обійтися без визначень на кшталт "непевність" і "непередбачуваність". Назагал розглядувані нами моделі неоднозначні й можуть виявитися радше ефемерними й удаваними, ніж фундаментальними й довгостроковими. Проте вони дають підставу для деяких підсумкових суджень.

Висновки

По-перше, сьогоднішні, здавалося б, більш левоподібні еліти та жорсткі лідери доволі смиренні порівняно зі своїми попередниками в міжвоєнній Європі. Власне, досліджуваний нами зсув дуже мало нагадує революційні зміни, що відбувалися в той час. Цю відмінність, принаймні частково, завбачив Парето, стверджуючи, що глибокі й жорстокі зміни еліт відбуваються тільки в результаті війн або інших по-справжньому вибухонебезпечних криз. Хоча цілком можна припустити, що воєнні колізії в Іраку й Афганістані можуть призвести до масштабної кризи у США, дотепер і тут, і деінде зміна еліт і лідерів відбувалася більш-менш поступово в рамках елітарних кіл кожної країни і, назагал, відповідно до встановленого порядку, без явної шкоди для ліберальної демократії. Але розглянуті нами сучасні еліти та лідери, хоч і сумирні за історичними мірками, маскують свої дії під убранням націоналізму і популізму і подають себе як борців за моральні засади у своїй “вотчині”. Вони зображують терористичні загрози усталеному способу життя настільки серйозними, що потрібне невідкладне застосування жорстких випереджувальних заходів, які здебільшого не можуть стати відомими громадськості із міркувань “безпеки”. Масової підтримки виборців вони домагаються за рахунок щоденних і ретельно продуманих виступів у ЗМІ, де таврують своїх опонентів як боягузів, позбавлених патріотизму.

По-друге, як зазначалося напочатку, зсув в елітах і лідерстві спостерігається не в усіх ліберальних демократіях. В Європі його ознаки виявляються набагато слабше і не так точно, як у США, Австралії й, мабуть, Японії, де на зміну Коїцзумі прийшов Сіндзо Абе, жорсткий націоналіст і екзальтований прочанин храму Ясукуні. Утім, слід пам'ятати, що зміни в міжвоєнній Європі теж були далеко не однорідними і тривали понад два десятиліття. Мусоліні і його фашисти захопили владу у 1922–1924 роках, Сталін прийшов до влади у 1928–1929 роках, Гітлер і нацистська партія — у 1933 році, тоді ж, коли Салазар встановив у Португалії режим “Нової держави”. Рік по тому Дольфус узяв під контроль Відень, а 1936 року Метаксас — Афіни. Лише після громадянської війни в Іспанії зумів консолидувати свій режим Франко. У той же час у Франції, країнах Бенілюксу, Скандинавії й англо-американських демократіях такої засадової міжвоєнної зміни еліт і лідерів не відбувалося, хоча деякі з них, наприклад Бельгія, були дуже близькі до цього. Іншими словами, нинішній зсув не набагато різнорідніший — хоча, поза жодним сумнівом, менш чіткий — ніж міжвоєнний.

По-третє, той факт, що цей зсув якоюсь мірою є побічним продуктом подій у США, додає викривлень до нашої картини. Вплив, або, якщо завгодно, “гегемонія” США спричинюється до того, що агресивні дії бушівської еліти призводять до аналогічних дій в інших країнах. Так, уряди, очолювані Блером, Берлусконі, Говардом, Расмусеном і Хосе Марією Азнаром (Іспанія), подібно до правлячих еліт і лідерів більшості країн Східної Європи, приєднуються до ініційованої елітою Буша військової інтервенції в Афганістан та Ірак. Вони роблять це як із міркувань підтримки своїх альянсів і торгових відносин із конче важливими для них США, так і вважаючи, що

їхня власна безпека потребує настільки дорогої інтервенції. Аналогічним чином і наступ на емігрантські громади, в середовищі яких можуть приховуватися осередки тероризму, виявляється, принаймні частково інспірованим розвідувальними службами США. Загалом можна задатися питанням, чи не є спостережуваний нами зсув здебільше лише відбитком процесів у США.

Ще одне пов'язане з цим питання полягає в тому, чи не є події у США — прихід до влади і діяльність еліти Буша — відхиленням або флуктуацією, що невдовзі зійде нанівець. Незважаючи на стоси літератури, присвяченої вивченню бушівської еліти, однозначне її розуміння відсутнє. Зокрема, рішення стосовно нападу на Ірак і становить карколомку для тих, хто спробував дослідити це питання, перебуваючи поза елітарним колом утаємничених (див., напр.: [11]). Терористичні атаки 11 вересня, що були головним виправданням Іракської кампанії в очах населення, не змінили міжнародного становища США ні на йоту. Як і очолюваний Джимі Дулітлом повітряний наліт на Токіо на початку 1942 року, захоплення пасажирських літаків 11 вересня для подальшого використання їх як керованих ракет, мусимо визнати, виявилися практично невідтворюваними і, хоч би якими драматичними вони були, забрали значно менше життів, ніж 17 000 убивств і 40 000 автокатастроф, що відбуваються у США щорічно. Але якщо акція відплати проти Аль-Каїди та афганських талібів, які її покривали, вважається справді виправданою і політично доцільною, то рішення про вторгнення в Ірак виявилось або помилкою на ґрунті мегаломанії й історичного прорахунку в плані здатності США запровадити “свободу і демократію” там, де їх ніколи не було, або частиною куди масштабнішої, хоча й так само сумнівної, секретної стратегії, мета якої — перетворити Ірак на військовий плацдарм, здатний зробити Близький Схід небезпечним для поставок нафти і для Ізраїлю. Хоч там як, але результатом цього стало вельми очевидне вичерпання кредиту довіри і навіть легітимності бушівської еліти, яка дедалі більше втрачає свою роль маяка для еліт і лідерів інших ліберальних демократій. З огляду на це можна сказати, що розпочате в США піднесення левоподібних еліт і жорстких лідерів іде на спад.

Проте потужні доцентрові сили в ліберальних демократіях залишаються і, найімовірніше, наростатимуть. Еліти та лідери відчують, що це потребує більш прямолінійних і жорстких заходів у відповідь. При лідерах, які можуть виявитися радше сурогатними, ніж істинно харизматичними, ліберальні демократії все одно матимуть більш племісцитарний характер. Завоювання підтримки шляхом емоційної й ірраціональної риторики і ретельного вироблення іміджу лідера залишаться в силі. За цими зовнішніми атрибутами цілком можуть приховуватися більш левоподібні еліти, що отримують політичні дивіденди з альянсу з великим і забезпеченим класом плутократії. Ми ще побачимо, наскільки сильними й енергійними виявляться ці еліти; наскільки вище за досвід і розумну пораду вони поцінуюватимуть лояльність; наскільки різко вони централізуватимуть виконавчу владу в руках одиниць і, отже, наскільки вони будуть схильні до помилок, перегинів і нового проникнення лисиць.

Література

1. *Antonio R.J.* Max Weber // The Encyclopedia of Democracy. — S.l., 1995.
2. *Beetham D.* Max Weber and the Theory of Modern Politics. — S.l., 1985.
3. *Burch M., Holliday I.* The Blair Government and the Core Executive // Government and Opposition. — 2004/2005. — 39. — P. 1–21.
4. *Cannon L.* President Reagan: The Role of a Lifetime. — N.Y., 1982.
5. *Cotta M.* Elite Unification and Democratic Consolidation in Italy: An Historical Overview // Higley J., Gunther R. Elites and Democratic Consolidation in Southern Europe and Latin America. — Cambridge, 1992. — P. 146–177.
6. *Femia J.* Against the Masses. — Oxford, 2001.
7. *Finer S.E.* Vilfredo Pareto: Sociological Writings. — L., 2001.
8. *Finer S.E.* Pareto and Pluto-Democracy: The Retreat to the Galapagos // American Political Science Review. — 1968. — 62. — P. 440–450.
9. *Field G.L., Higley J.* Elitism. — L., 1980.
10. *Field G.L., Higley J.* After the Halcyon Years: Elites and Mass Publics at the Level of Full Development // Journal of Political & Military Sociology. — 1986. — 14:1 (Spring). — P. 5–27.
11. *Fukuyama F.* America at the Crossroads: Democracy, Power, and the Neoconservative Legacy. — Yale, 2006.
12. *Higley J.* The Bush Elite: Aberration or Harbinger? // The Rise of Anti-Americanism / Ed. by B.O'Connor, M.Griffiths. — L., 2006. — P. 155–68.
13. *Higley J., Burton M.* Elite Foundations of Liberal Democracy. — S.l., 2006.
14. *Korosenyi A.* Political Representation in Leader Democracy // Government and Opposition. — 2005. — 40 (3). — P. 358–878.
15. *Kristol W., Kagan R.* Rebuilding America's Defenses: Strategy, Forces, and Resources for a New Century. — S.l., 2000.
16. *Lind M.* Made in Texas: George W. Bush and the Southern Takeover of American Politics. — S.l., 2003.
17. *Macintyre S.* A Concise History of Australia. — Cambridge, 2004.
18. *Mann J.* Rise of the Vulcans: The History of Bush's War Cabinet. — S.l., 2004.
19. *Linz J.* Crisis, Breakdown & Reequilibration. — S.l., 1978.
20. *Linz J., Stepan A.* (eds.). The Breakdown of Democratic Regimes: Europe. — 1978.
21. *Lukacs J.* Democracy and Populism: Fear and Hatred. — Yale, 2005.
22. *Pareto V.* The Mind and Society. — S.l., 1935.
23. *Pareto V.* The Transformation of Democracy. — S.l., 1921/1984.
24. *Parkin F.* Max Weber. — Tavistock, 1982.
25. *Parry G.* Political Elites. — S.l., 1969/2006.
26. *Paxton R.O.* The Anatomy of Fascism. — N.Y., 2004.
27. *Schmitter P.* Still the Century of Corporatism? // Review of Politics. — 1974. — 36. — P. 85–131.
28. *Sica A.* Weber, Irrationality, and Social Order. — S.l., 1988.
29. *Suskind R.* The Price of Loyalty: George W. Bush, the White House, and the Education of Paul O'Neill. — S.l., 2004.
30. *Timasheff N.S.* The Social System, Structure and Dynamics // Pareto and Mosca / Ed. by I.H.Meisel. — S.l., 1965. — P. 63–70.
31. *Weber M.* Economy and Society. — S.l., 1978.

Переклад з англійської Дмитра Гломозди